

УДК 329.15 +321(477)«1945/1964»

Петро Киридон (м. Київ)

ПРАВЛЯЧА НОМЕНКЛАТУРА УКРАЇНСЬКОЇ РСР 1945 – 1964 РР.: ХАРАКТЕРИСТИКА ДЖЕРЕЛЬНОГО КОМПЛЕКСУ

Пропонується огляд джерельної бази проблеми інституціоналізації та функціонування партійно-державної номенклатури Української РСР 1945 – 1964 років.

Ключові слова: партійно-державна номенклатура, опубліковані джерела, матеріали архівів, видова класифікація, збірники документів.

Дослідження функціонування партійно-державної номенклатури Української РСР у повне двадцятиріччя є актуальною проблемою. Упродовж 1945 – 1964 рр. у Радянському Союзі ствердилася нова модель тоталітарного режиму, котра потіснила диктатуру ленінсько-сталінського гатунку, що оформилася напередодні війни. Її можна кваліфікувати як номенклатурну політичну систему управління країною, котра започаткувала перехід від влади, базованої на одноосібному керівництві Й. Сталіна, до ліберальнішої державної форми, позбавленої терористичних крайнощів попередньої доби.

Партійно-державна номенклатура мала потужний потенціал і досконалі напрацювання в багатьох сферах управління та контролю, у галузі кадрової політики, в питаннях мобілізації наявних ресурсів на досягнення поставлених перед суспільством завдань. Історичний досвід такої організації влади має вплив на сьогодні, оскільки інерційні наслідки соціалістичної форми владарювання даються взнаки й сьогодні, зокрема в організації управління політичними та соціально-економічними процесами.

База джерел означеної проблеми включає як опубліковані документи, так і матеріали архівних сховищ. Їхні походження, зміст, форма, цільова спрямованість складають ту сукупність ознак, котра дозволяє провести видову класифікацію матеріалів. Керуючись означеними критеріями, ми пропонуємо виокремити такі групи джерел:

1. Офіційні документи партійних і державних органів. За видовою ознакою це – нормативи, що діяли, та їхні проекти, а саме: Конституція СРСР та Української РСР, закони, кодекси Радянського Союзу та УРСР, постанови союзного і республіканського урядів, накази, розпорядження міністерств та урядових управлінь тощо,

а також Програма і Статут ВКП(б)/КПРС, резолюції з'їздів і пленумів партії. Вони були потужними регуляторами суспільних відносин.

2. Постанови та директивні ухвали радянських і партійних керівних органів, у тому числі апаратних (управлінь, відділів, комітетів, президій, секретаріатів, бюро тощо).

3. Доповіді, промови, виступи, заяви представників вищої політичної еліти партійно-радянського масштабу на сесіях рад, з'їздах партії, пленумах ЦК, конференціях комітетів різного рівня.

4. Протоколи та стенограми сесій рад, партійних з'їздів, пленумів комітетів Компартії, а також різноманітна інформація, підготовлена для їхньої роботи.

5. Номенклатурно-апаратна директивна, звітно-контрольна, періодична інформація партійних, державних і громадських органів.

6. Матеріали діловодства партійних, радянських, господарських органів, їхні статистичні відомості, довідки, зведення, інформації, інструкції.

7. Публікації періодичних видань: журналів і газет, зокрема ті, котрі несуть офіційну інформацію щодо поточних подій та хроніки партійно-державного життя, дані про кадрові зміни, біографічні довідки номенклатурних призначенців, некрологи і т. ін.

8. Спогади, мемуари, записані бесіди, інтерв'ю, щоденники, листи представників партійно-державної номенклатури (неоднорідні за рівнем статусу авторів і наукової цінності матеріалу).

9. Енциклопедично-довідникові видання, статистичні документи, зокрема ті, що містять інформацію щодо кількісно-якісного складу номенклатури, руху кадрів, анкетні дані апаратників тощо.

Серед опублікованих джерел, із огляду на їхню видову приналежність і науково-інформаційну цінність, наймасивнішу групу наповнюють доку-

менти, породжені радянською законотворчістю як на рівні СРСР, так і в республіканському форматі (закони СРСР та УРСР, укази Президій Верховних Рад СРСР та Української РСР, постанови урядів Радянського Союзу та УРСР). Вивчення їх вимагає застосування порівняльного методу, зокрема, коли йдеться про зіставлення опублікованих актів із аналогічними проектами, котрі зазнали доопрацювання і змін [1]. Чималий доробок представляють опубліковані стенографічні звіти сесій Верховної Ради УРСР. Протягом 1945 – 1964 років вийшло 33 назви документальних матеріалів засідань цього органу [2].

До цієї групи документів дотичні резолюції та рішення Комуністичної партії, ухвалені протягом 1946 – 1964 років. Правляча партія виконувала функції, що їх зазвичай покладено на державні органи. Опосередковано цю думку ілюструють методологічні підходи до видання відповідних збірників документів [3]. Із огляду на трафаретний шаблон «Партія та уряд про...» подібні книги, як правило, містили поруч спільні ухвали та осібні рішення ЦК партії, Верховної Ради, Ради Міністрів, а також регіональних керівних структур.

ВКП(б)/КПРС і КП(б)У/КПУ у повоєнне двадцятиріччя провели декілька з'їздів (XIX – XXII – КПРС, XVI – XXII – КПУ). Регулярно скликалися пленуми Центральних Комітетів. Найоб'ємнішим збірником таких матеріалів стало багатотомне видання «Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК» [4]. Особливої уваги варто надати тим ухвалям, котрі зачіпали складові кадрової політики партії, визначали вектори номенклатурної діяльності, стосувалися як безпосередньо, так і опосередковано роботи апаратних структур, розкривали принципи і суть ієрархічних розбудов партійних і радянських структур, свідчили про переміщення функціонерів тощо.

Змістовним є виданий 1958 р. збірник «Комуністична партія України в резолюціях...» та аналогічний оновлений двотомник 1977 р. [5]. Попри те, що керівництво Української компартії переважно дублювало (адаптуючи до регіональних реалій) кремлівські резолюції, чимало прийнятих у республіці документів впливали з потреб місцевого гатунку, у тому числі щодо функціонування партійно-державної номенклатурної системи в республіці.

Цінними є окремі видання матеріалів та стенографічних звітів з'їздів партії і пленумів ЦК. Багато з цих публікацій містять питання, котрі перебували в колі номенклатурно-апаратних схем [6].

Повоєнне двадцятиріччя залишило по собі масив листів ЦК Компартії (у тому числі закритих), його звернень до партійців і позапартійних, відповідних ухвал обласних, міських і районних комітетів тощо. Офіційні документи ВКП(б)/КПРС (Статут (варіанти), Програма (проекти), резолюції, протоколи, стенограми пленумів, конференцій) ми розглядаємо в одному контексті з виступами вищого та регіонального керівництва партії (доповіді та промови на з'їздах КПРС і КПУ, пленумах ЦК, конференціях і пленумах обласних, міських і районних комітетів партії).

Важливо, що в тодішній політичній системі панувала комітетська субординація: постанови Політбюро (Президії), Оргбюро і Секретаріату ЦК ВКП(б)/КПРС неодмінно одержували відлуння в аналогічних ухвалях (адаптованих щодо республіканських чи обласних реалій) ЦК та обкомів КП(б)У/КПУ. Останні складають чималий масив документів, оприлюднених як у радянські часи, так і в новітній період. Зазначимо спонукальний вплив партійних рішень щодо радянських, комсомольських і профспілкових органів, документальні ухвали котрих ми зазвичай розглядали як похідні від партійних резолюцій.

У вказаному масиві слід виокремити спільні документи партії та уряду, причому в перше десятиріччя після війни означилося домінування урядових структур, пізніше партійна ієрархія помітно переважала виконавчі структури [7]. Слід акцентувати увагу на директивних документах вищих партійно-державних органів і системних апаратних підрозділів, маючи на увазі прерогативне значення циркулярів і розпоряджень не тільки партійних комітетів і радянських виконкомів, а й їхніх управлінь та відділів. Ряд опублікованих матеріалів відноситься до організаційно-розпорядчих та інформативно-звітних даних обласних, міських і районних комітетів партії та відповідних виконкомів рад, а подеколи й первинних парторганізацій та місцевих Рад депутатів трудящих. Значну їх частину вміщено до щорічників «Справочник партійного работника» (видавався від 1957 р.) [8].

До окремої групи опублікованих документів варто віднести канцелярську творчість громадських організацій, перш за все, комсомолу та профспілок [9]. Будучи складовою номенклатурної політичної системи, вони здійснювали власну діяльність, залишивши значний масив документів. Комсомольська та профспілкова періодика також публікувала інформацію про діяль-

ність власних колегіальних органів, життя організацій, статистичні матеріали тощо.

Серед опублікованих видань переважають збірники вибраних (нерідко за еклектичним принципом) документів, що з'явилися як у повоєнний період, так і в пізніші часи, презентуючи окрему групу документів. За радянської доби це були публікації переважно тематичних архівних матеріалів, котрі ретельно відбиралися з усього комплексу документів. При цьому відбулося суб'єктивне «фільтрування» тих історичних матеріалів, котрі йшли врозріз із заданими концепціями трактування діяльності комуністичного режиму в різноманітних її проявах.

У збірниках відображено апаратну діяльність, кадрову політику партійних і радянських органів [10]. Принципи комплектування матеріалів у них були некритичними та зорієнтованими на «партійно-класову» заданість і диктувалися ідеологічною заангажованістю історичної науки. Це породжувало некритичну вибірковість відібраних матеріалів, ігнорування невідгідних політичному режимові інформативних показників. Наприклад, у збірці «В.И. Ленин, КПСС о работе партийного и государственного аппарата» зі 126 оприлюднених документів періодові 1945 – 1964 рр. відповідають лише 14 (у середньому – 0,7 документа на рік) [11], що сприймається як купюри з масиву джерел.

Чимало матеріалів означеного часу опубліковано в загальних збірниках документів, присвячених історії УРСР. Так, в огляд нормативних партійно-радянських матеріалів післявоєнного двадцятип'ятиріччя (1945 – 1970 рр.), виданий 1972 р., увійшли 202 джерела документально-статистичного змісту [12].

У пострадянську добу науковці надають перевагу якомога повнішим публікаціям джерельних даних за хронологічно-тематичною ознакою. Серед них виокремлюються видані в Україні [13] та Росії [14] збірники документів, котрі увиразнюють невивчені аспекти проблеми, дозволяють уточнити, переглянути ряд концептуальних позицій, наповнити тему новим змістом.

Самостійною групою джерел є статистично-довідкові видання різного ґатунку, котрі дозволяють провести облік та уточнити кількісні параметри, якісні характеристики, вивчити анкетні інформаційні показники щодо складу номенклатури, її структурних розбудов, визначальних тенденцій еволюції та періодичних змін. Документи кадрового діловодства в цьому масиві джерел видаються особливо важливими з огляду на їхню ін-

формативність. До цього виду джерел доречно включити біографічні енциклопедії та аналогічні довідники, а також статистичні видання [15].

В особну групу опублікованих джерел виокремлено періодичні матеріали різного формату. Газети, журнали 1945 – 1964 рр. публікували дані про партійно-державні кадрові рішення, структурні перебудови апаратних утворень, статистичну інформацію, резолюції компартійних і радянських форм різного рівня: від центральних до місцевих. У періодиці повоєнної доби якнайкраще відстежуються зміни в політико-ідеологічній сфері правлячої системи, тенденції організаційно-виробничої мімікрії правлячого режиму, оперативні тактичні «віяння» на різних керівних щаблях влади.

Серед інформації періодичної преси особливу цінність становлять актуальні з огляду на політичну злободенність публікації передових статей друкованих органів КПРС, Верховної Ради та Ради Міністрів, дописи про партійне та радянсько-управлінське життя, хроніки діяльності органів влади тощо. Як указує Ю. Ганжуров, газети другої половини 50-х – першої половини 60-х рр. ХХ століття й об'єктивно (за своїм місцем у суспільному житті), і суб'єктивно (за розумінням сучасних процесів тими, хто «робив пресу») були породженням свого часу. У досліджуваний період в УРСР видавалося понад 2 тисячі назв газет загальним накладом близько 3 млн. примірників, у тому числі 17 – республіканських, 40 обласних, 436 міських і районних [16]. Серед центральної (московської та київської) періодики варто приділити увагу матеріалам, уміщеним у газетах «Правда», «Известия», «Труд», «Радянська Україна», «Правда України» та ін.

Чимало важливої інформації задекларованої теми містять тогочасні журнали. У Москві видавалися такі часописи, як «Большевик»/«Коммунист», «Партийная жизнь», «Политическое самообразование», «Молодой коммунист», а також академічні видання «Вопросы истории», «Вопросы философии» тощо, журнал «Вопросы истории КПСС». В Українській РСР виходили «Большовик України»/«Комуніст України» та низка академічних часописів, серед котрих виокремлюються публікації в «Українському історичному журналі». Усього, за даними, наведеними А. Санцевичем, в УРСР у зазначений період видавалося 61 назву центральних журналів [17].

Місцева преса містить матеріали регіонального характеру, які фіксують особливості обласних влад-

них утворень УРСР, передають специфічний колорит повсякдення управлінців певних територіальних одиниць. Друковані ЗМІ провінцій Української РСР допомагають аналізувати події та явища з урахуванням їхнього сприйняття регіональними керівними колами. Рубрики газет висвітлюють окремі сторони діяльності номенклатури, нерідко в критичному світлі зображуючи виразників партійно-радянського бюрократизму місцевого масштабу.

До окремого масиву надрукованих джерел слід віднести праці, публічні виступи, листи, інтерв'ю, бесіди, мемуарну літературу учасників подій, зокрема керівників партії, уряду, громадських організацій СРСР, Української РСР та їхніх родичів і близьких людей, номенклатурних функціонерів, котрі формували владну систему повоєнного двадцятиріччя [18]. Переважна більшість означених робіт опублікована в 1990-ті рр., коли написання мемуарів, за влучним висловом Е. Модслі та С. Вайта, перетворилося на видавничу індустрію [19]. Спогади яскраво передають не лише інформаційні дані, а й своєрідний «аромат епохи», оскільки створені очевидцями подій, активними учасниками процесів.

Виокремлення різновидів опублікованих джерел, звісно, не свідчить про те, що певна їхня група може сприйматися самодостатньо. Тільки комплексне використання матеріалів, у контексті постійних зіставлень і взаємоперевірок дозволяє вести мову про достовірність інформації.

Сказане поширюється й на підходи до аналізу неопублікованих джерел. Основою дослідження проблеми є документи центральних, республіканських, обласних, міських і районних партійно-державних органів. Найчисельніший масив джерел містять Центральний державний архів громадських об'єднань України та Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.

Часті структурні перебудови, котрих зазнали як державні, так і партійні апарати всіх рівнів протягом досліджуваних років, спричинили невпорядкованість або фрагментарність збережених матеріалів. Значний масив документів виявився розпорошеним не тільки на рівні описів і фондів, а й поміж архівними установами. На жаль, відповідні служби не завжди дотримувалися чітких підходів до формування архівних фондів. Постулати засекреченості внутрішньопартійних паперів і багатьох радянсько-державних справ нерідко ставали на заваді належного опрацювання та класифікації документів. Колишній апаратний працівник Л. Оніков описав один із наслідків тотальної втаємниченості в архівному господарстві. Задля пе-

рестраховування парткоми всіх рівнів часто навмисно включали до протоколу один секретний документ у комплекті десятків несекретних, перетворюючи тим самим усю теку на секретну [20]. Сказане повною мірою стосується архівних свідчень щодо номенклатурної політики.

На жаль, ряд присутніх аспектів теми не забезпечено належним документальним супроводом. Так, тривалу роботу Конституційної комісії Верховної Ради УРСР, створеної 1962 р. для розробки проекту нового Основного Закону, відображено лише в чотирьох документах – списках членів комісії, пам'ятній записці, довідці про попередні конституції й пропозиціях підкомісій [21].

Визначальну групу серед архівних матеріалів формують офіційні документи партійних комітетів різних рівнів, котрі функціонували протягом 1945 – 1964 рр. Об'ємний масив джерел становлять справи ЦДАГО України, зокрема фонд 1(ЦК КП(б)У / КПУ). Йдеться про описи 1, 6, 16, 18 –24, 35, 45, 46, 67. За видовою ознакою до них належать матеріали з'їздів КПУ (XV – XXII), пленумів ЦК, протоколи засідань Оргбюро, Політбюро (Президії), Секретаріату ЦК КП(б)У / КПУ та супровідні матеріали до них; циркулярні листи, інструкції, директиви, постанови ЦК; звіти, інформаційні повідомлення обкомів, доповідні записки, довідки, інформаційні зведення місцевих партійних організацій, плани роботи, звіти, доповідні записки, інформаційні довідки щодо кадрових питань, структурних перебудов, скорочення та оптимізації апаратних підрозділів; листування ЦК КП(б)У/КПУ з ЦК ВКП(б)/КПРС та державними установами, обласними, районними й місцевими партійними та радянськими органами, громадськими утвореннями, господарськими установами тощо.

Описи 6, 8, 16, 17 складають протоколи засідань керівних парторганів, а також різноманітні матеріали, інформації та додатки до них. Найбільше даних було почерпнуто з документів, що супроводжували діяльність Секретаріату, оскільки переважно цей апаратний орган переймався кадрово-номенклатурними питаннями, контролюючи аналогічні структури на регіональних рівнях. Організаційно-партійна робота, функціонування державних органів влади та управління, що перебували в компетенції Відділу оргроботи (назва змінювалася: партійних, радянських, комсомольських органів; партійних органів; загальний), складають один із найчисельніших джерельних масивів. Описи 23

і 24 (таємне діловодство), 31 і 32 (загальне діловодство) містять дані про різнобічну діяльність цього номенклатурного відділу ЦК.

Виокремимо також документи Особливого сектора та Організаційно-інструкторського відділу (оп. 30 – 32). У них відображено багато питань, пов'язаних із формуванням номенклатурних утворень, розглядом персональних призначень, листуванням ЦК КП(б)У/КПУ тощо. Цінні дані можна одержати з довідок ЦК, інформацій обкомів, міськкомів і райкомів партії, листування з питань штатів комітетів усіх рівнів, реорганізацій та спроб удосконалення внутрішньопартійних і державних управлінських структур, установа апаратних посад, надання прав райкому або парткому, а також – від 1963 р. – функціонування комітетів партійно-державного контролю.

Важливу роль у роботі ЦК КП(б)У відіграло Управління кадрів (функціонувало до 1949 р.), матеріали діяльності котрого сконцентровані в описі 45. Роботу управління було цілком зосереджено на реалізації кадрово-номенклатурної політики партії на рівні партійних, радянських органів, промисловості, культури та науки, земельних і заготівельних установ, НКДБ, НКВС тощо.

Значну роль у визначенні особливостей розбудови повоєнної номенклатурної системи відіграє інформація, що її містить листування Управління кадрів із аналогічною структурою ЦК ВКП(б), а також стенограми нарад у ЦК з секретарями партійних комітетів, котрі відали кадровою роботою, керівниками наркоматів, промислово-транспортних підприємств, установ і закладів. Важливі дані взято з матеріалів «кадрових» нарад секретарів комітетів КП(б)У та звітів і доповідних записок із приводу кадрової ситуації.

У коло обов'язків Відділу організаційно-партійної роботи ЦК Української компартії, котрий перманентно реорганізовував власні структури, входили вивчення та узагальнення інформаційних даних з областей і районів. Окрім того, матеріали відділу відображають роботу з перевірки виконання директивних ухвал. Він збирав та обробляв інформацію до партійних з'їздів, пленумів ЦК із областей і районів – про пленуми відповідних комітетів, збори первинних парторганізацій. У фондах відділу містяться також проекти постанов ЦК КП(б)У/КПУ та довідкова інформація до них. Великий масив складають папери, присвячені прийому в партію, облікові комуністів, заміни партійних квитків тощо. Група документів (46 і 47 описи) містить важливу інформацію республі-

канського партійного керівництва до Кремля, у тому числі дані про номенклатурні схеми та об'єкти в республіці.

У названих описах перебувають також документальні матеріали з питань партійної освіти та перепідготовки номенклатурних кадрів: довідки та звіти про діяльність ВПШ, обласних і міжобласних радянсько-партійних шкіл, районних семінарів, вечірніх університетів марксизму-ленінізму та інших форм партійного навчання, списки слухачів та анкетні дані про них, статистична звітність. Документальні джерела описів 46 і 47 стосуються також номенклатурного керівництва роботою профспілок, містять доповідні записки, стенограми та протоколи з'їздів ЛКСМУ і пленумів його ЦК, статистичні та інформаційні повідомлення від ЦК комсомолу України та керівних структур республіканських профспілок.

В описі 67 відібрано статистичні звіти про склад і змінюваність номенклатурних кадрів. Важливою складовою є систематизовані списки працівників номенклатурного штату: кандидатів у члени та членів ЦК, складу бюро і секретаріатів комітетів КПУ, партторгів ЦК КПРС, звільнених секретарів партійних організацій, резервів номенклатурно-апаратних функціонерів тощо.

Завдяки цим справам можна опрацювати інформацію про стан апаратів партійно-державних органів, кадрову політику 1945 – 1964 рр., структурні перебудови у владних кабінетах, кількісно-якісні показники функціонування партійно-державної номенклатури Української РСР. У них розкриті різноманітні сторони діяльності партійних комітетів щодо реалізації кадрової політики, перш за все, щодо відбору, розстановки, переміщення, підготовки і перепідготовки номенклатурних працівників. Ці матеріали дають належне підґрунтя для вивчення роботи місцевих партійних організацій у царині висування, створення резервів, партійно-політичного виховання керівних кадрів за номенклатурними списками тощо.

За допомогою документів відстежуються заходи партійних комітетів, спрямовані на номенклатурний супровід кадрової політики щодо радянських, господарських і громадських органів. Поділяючи переконання сучасних російських науковців Н. Романовського [22] та А. Коновалова [23], ми наголошуємо на змістовній достовірності даних із перелічених джерел, адже в сталінські (та й, за інерцією, у хрущовські) роки за офіційною інформацією зберігалися (навіть іноді міцнішали) системні функції. Будь-які письмові дані мали

жорстко відповідати точності, інакше (усе дублювалося силовими структурами) могли бути застосовані «організаційні заходи» щодо виконавців.

Значні за обсягом інформації матеріали було взято з фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Діяльність республіканських управлінських структур державного сектора, їхню взаємодію з Кремлем, обласними, міськими, районними, сільськими органами радянської влади та виконавчими структурами відображено в матеріалах описів, котрі демонструють багатогранну роботу державних номенклатурних утворень різноманітних владних рівнів.

У ЦДАВО України науковий інтерес приваблюють матеріали, зібрані в фондї 1 – Верховна Рада України: опис 16 (Протокольна частина Управління справами (1938 – 1948 рр.) і Протокольна частина Канцелярії (1949–1969 рр.); опис 18 (Загальна частина Управління справами); опис 19 (Приймочна Голови Президії Верховної Ради УРСР і Президії Верховної Ради УРСР); опис 20 (Інформаційно-статистичний відділ Секретаріату Президії Верховної Ради УРСР і Відділ з питань роботи Рад та органів місцевого самоврядування); опис 27 (Комісія по виборах до Ради національностей Верховної Ради СРСР від Української РСР); опис 35 (Конституційна комісія). Фонд 2 ЦДАВО України представлений матеріалами діяльності Ради Народних Комісарів/Ради Міністрів Української РСР. Розпорядчо-виконавчі функції уряду забезпечувалися роботою номенклатурних структур, що дозволяє побачити як повсякденно-канцелярську, так і масштабну діяльність державної номенклатури.

Документальні матеріали засвідчують підпорядкованість державних органів партійному диктатові на різних рівнях: структурні розбудови та функції органів радянської влади, їхнє кадрове комплектування, форми та порядок звітування, схеми узгоджень та підлеглості між партійними та державними утвореннями тощо.

Перелічені архівні документи сприяють змалюванню загальної картини функціонування номенклатурної системи, дозволяють деталізувати схеми кадрових призначень, відстежити субординаційні засади діяльності апаратних форм, прослідкувати тонкощі роботи апаратних механізмів, характеризувати масштаби залежності української управлінської системи від московського центру тощо.

У сховищах обласних архівів зберігаються джерела фондів партійних, державних, комсомольських і профспілкових органів, котрі відображають організаційно-практичну номенклатурну діяльність провінційних парткомів та рад депутатів трудящих. Вивчення цих матеріалів дозволяє відстежити специфіку номенклатурної діяльності Компартії та державних форм на регіональному рівні, показати особливості розбудови номенклатурної системи на місцях. Значна за обсягом і різноманітна за змістом інформація дає можливість розкрити дійсну роль обласної номенклатурної ланки в організації системи влади в республіці, відстежити певні еволюційні процеси у взаєминах регіонів із центром через призм апаратно-адміністративних схем.

Ці дані доповнюють бачення номенклатурних розбудов політичного режиму компонентом регіональних особливостей, показують важливі нюанси функціонування владних структур на обласному та районному рівнях, віддзеркалюють діяльність низових ланок політичної системи повоєнної Української РСР. У них становище та функціонування номенклатурних форм обласного й районного рівнів проілюстровано місцевим матеріалом.

Об'єктивне опрацювання перелічених джерел на підставі сучасних дослідницьких принципів, із застосуванням комплексу методів наукового пошуку дозволяє здійснити науковий аналіз становлення та функціонування республіканської партійно-державної номенклатури в 1945 – 1964 роках.

Джерела та література

1. Закон про п'ятирічний план відбудови й розвитку народного господарства СРСР на 1946 – 1950 рр. – К.: Політвидав України, 1946. – 66 с.; Заседание Верховного Совета СССР (пятая сессия) 5 – 8 августа 1953 г.: Стенографический отчет. – М.: Госполитиздат, 1953. – 498 с.; Заседания Верховного Совета СССР. 2-я сессия 4-го созыва, февраль 1955 г. Стенографический отчет. – М.: Госполитиздат, 1955. – 536 с.; Заседания

Верховного Совета СССР. 5-я сессия 3-го созыва, август 1953 г. Стенографический отчет. – М.: Госполитиздат, 1953. – 320 с.; Постанови Ради Міністрів Української РСР. – К.: [б.в.], 1972. – 280 с.; Сборник законов СССР и Указов Президиума Верховного Совета СССР. 1938 – 1975. В 4-х т. – М.: Политиздат, 1975; Хронологічне зібрання законів, указів Президії Верховної Ради та розпоряджень уряду Української РСР: В 7 т. –

К.: Держполітвидав України, 1963 – 1964.

2. Сьома сесія Верховної Ради УРСР першого скликання. 28 – 30 червня 1945 р. Стенографічний звіт. – К.: Держполітвидав, 1946. – 603 с.; Восьма сесія Верховної Ради УРСР першого скликання. 27 – 30 серпня 1946 р. Стенографічний звіт. – К.: Держполітвидав, 1946. – 473 с.; Перша сесія Верховної Ради УРСР другого скликання. 4 – 6 березня 1947 р. Стенографічний звіт. – К.: Держполітвидав, 1947. – 700 с. та ін.

3. В.И. Ленин, КПСС о нормах партийной жизни и принципах партийного руководства. – М.: Политиздат, 1979. – 575 с.; В.И. Ленин, КПСС о работе партийного и государственного аппарата. – М.: Политиздат, 1980. – 498 с. та ін.

4. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, 8 изд., ч. 1 – 10, М.: Политиздат, 1970 – 1972. – Т.т. 6 – 10.

5. Комуністична Партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів і конференцій. – К.: Держполітвидав УРСР, 1958. – 704 с.; Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, т. 2 / Ред. колегія: В.В. Юрчук (голова) та ін. – К.: Держполітвидав, 1977. – 640 с.

6. XX съезд КПСС. Стенографический отчет: в 2-х т. – М.: Госполитиздат, 1956. – Т. 1. – 640 с., Т. 2. – 559 с.; 21-й (внеочередной) съезд КПСС (27 января – 5 февраля 1959 года): Стенографический отчет. Т.т. 1, 2. – М.: Госполитиздат, 1959; XXII съезд КПСС. Стенографический отчет: в 3-х т. – М.: Госполитиздат, 1962. – Т. 2. – 608 с.; XXIII съезд КПСС: Стенографический отчет. Т.т. 1, 2. – М.: Госполитиздат, 1966; Пленум ЦК КПСС 10–15 февраля 1964 г. Стенографический отчет. М.: Госполитиздат, 1964. – 639 с.; Пленум ЦК КПСС 22 – 26 марта 1965 г. Стенографический отчет. М.: Госполитиздат, 1965. – 590 с.; Пленум ЦК КПСС. 1962. Ноябрь. Стенографический отчет. – М.: Госполитиздат, 1963. – 607 с.; Пленум ЦК КПСС. 1963. Июнь. Стенографический отчет. – М.: Политиздат, 1964. – 320с.

7. Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам: Сборник документов. Т. 4. – М.: Госполитиздат, 1958. – 457 с.

8. Справочник партийного работника. – М.: Политиздат, 1957. – 490 с.; Справочник партийного работника. Выпуск второй. – М.: Госполитиздат, 1959. – 552 с.; Справочник партийного работника. – Выпуск третий. – М.: Госполитиздат, 1961. – 664 с. та ін.

9. ЛКСМ України в рішеннях з'їздів і конференцій. 1919 – 1966. – К.: Молодь, 1969. – 248 с.; Наследникам революции. Документы партии о комсомоле и молодежи. – М.: Молодая гвардия, 1969. – 300 с.; Товарищ Комсомол. Документы съездов, конференций, пленумов ЦК ВЛКСМ. 1918 – 1968: В 2 т. – М.: Молодая гвардия, 1969. – 345 с. та ін.

10. В.И. Ленин, КПСС о нормах партийной жизни и принципах партийного руководства. – 575 с.; Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам. Сборник документов. Т. 4. – М.: Госполитиздат, 1958. – 457 с.; Об идеологической работе КПСС. Сборник документов. – М.: Политиздат, 1983. – 544 с.; Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. Т. 1 – 6. – М.: Госполитиздат, 1967 – 1968.

11. В.И. Ленин, КПСС о работе партийного и государственного аппарата. – 498 с.

12. Санцевич А.В. Джерелознавство з історії Української РСР післявоєнного періоду (1945 – 1970 рр.). – К.: Наукова думка, 1972. – С. 190 – 197.

13. Національні відносини в Україні в ХХ ст. Збірник документів і матеріалів – К. Наукова думка, 1994. – 498 с.; Національні процеси в Україні: історія та сучасність. Документи і матеріали. Довідник. – У 2-х ч. / За ред. В.Ф. Панібудьласки. – К.: Вища школа., 1997. – Ч. 1. – 583 с.; Политическое руководство Украины. 1938 – 1989 / сост. В.Ю. Васильев, Р.Ю. Подкур, Х. Куромия, Ю.И. Шаповал, А. Вайнер. – М.: РОССПЭН, 2006. – 544 с.; Десять буремних літ: західноукраїнські землі у 1944 – 1953 рр. Зб. документів. – К.: Дніпро, 1998. – 944 с.; Петро Шелест: «Справжній суд історії ще попереду». Спогади, щоденники, документи, матеріали / упоряд.: В. Баран, О. Мандебуратаін.; заред. Ю. Шаповала. – К.: Генеза, 2003. – 808 с.; Реабілітація репресованих: Законодавство і судова практика / уклад.: В.Т. Маляренко, Є.І. Овчинніков; під ред. В.Т. Маляренка. – К.: Юрінком, 1997. – 464 с.; У лещатах тоталітаризму: перше двадцятиріччя Інституту історії України НАН України (1936 – 1956 рр.): Зб. документів і матеріалів: у 2-х ч. – К.: НАН України, Інститут історії, 1996. – Ч. 1: 1936 – 1944 рр. – 146 с.

14. Георгий Жуков. Стенограмма октябрьского (1957 г.) пленума ЦК КПСС и другие документы / под ред. акад. А.Н. Яковлева; сост. В. Наумов и др. – М.: МФД, 2001. – 820 с.; Идеологические комиссии ЦК КПСС. 1958 – 1964. Документы / сост. Е.С. Афанасьева; отв. ред. В.Ю. Афиани. – М.: РОССПЭН, 1998. – 552 с.; Лаврентий Берия. 1953. Стенограмма июльского пленума ЦК КПСС

и другие документы / под ред. акад. А.Н. Яковлева; сост. В. Наумов, Ю. Сигачев. – М.: МФД, 1999. – 512 с.; Молотов. Маленков. Каганович. 1957. Стенограмма июньского пленума ЦК КПСС и другие документы / под ред. акад. А.Н. Яковлева; сост. Н. Ковалева, А.Коротков, С. Мельчин, Ю. Сигачев, А. Степанов. – М.: МФД, 1998. – 848 с.; Никита Хрущев. 1964. Стенограммы пленумов ЦК КПСС и другие документы / сост.: А.Н. Артизов, В.П. Наумов, М.Ю.Прозуменщиков, Ю.В. Сигачев, Н.Г. Томилина, И.Н. Шевчук. – М.: МФД; Материк, 2007. – 576 с.; Президиум ЦК КПСС. 1954–1964. Черновые протокольные записи заседаний. Стенограммы. Постановления. – Т. 1. Черновые протокольные записи заседаний. Стенограммы / гл. ред. А.А. Фурсенко. – М.: РОССПЭН, 2003. – 1344 с.; Аппарат ЦК КПСС и культура. 1953 – 1957: Документы. – М.: РОССПЭН, 2001. – 808 с.; Аппарат ЦК КПСС и культура. 1958–1964: Документы / Сост. В.Ю. Афиани и др. – М.: РОССПЭН, 2005. – 872 с.; Власть и оппозиция. Российский политический процесс XX столетия / Под ред. В.В. Журавлева / М.: РОССПЭН, 1995. – 399 с.; История советской политической цензуры. Документы и комментарии. – М.: РОССПЭН, 1997. – 340 с.; Лубянка: Органы ВЧК – ОГПУ – НКВД – НКГБ – МГБ – МВД – КГБ, 1917 – 1991: Справочник / сост. А.И.Кокурин, Н.В. Петров. – М.: МФД; Изд-во Йельского ун-та: Материк, 2003. – 768 с.; Никита Сергеевич Хрущев. Два цвета времени: Документы из личного фонда Н.С. Хрущева: В 2-х томах; Открытый архив: Справочник опубликованных документов по истории России XX века из государственных и семейных архивов (по отечественной журнальной периодике и альманахам. 1985 – 1996 гг.). Сост. И.А. Кондакова. 2-е изд, доп. и испр. М.: РОССПЭН, 1999. – 303 с.; Политбюро ЦК ВКП(б) и Совет Министров СССР. 1945 – 1953; ЦК ВКП(б) и региональные партийные комитеты, 1945 – 1953 / Сост.: В.В. Денисов, А.В. Квашонкин, Л.Н. Малашенко, А.И. Минюк, М.Ю. Прозуменщиков, О.В. Хлевнюк; Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова и др. – М.: РОССПЭН, 2004. – 496 с.; Политическое руководство Украины. 1938 – 1989; Протокол совместного заседания пленума ЦК КПСС, Совета Министров СССР и Президиума Верховного Совета СССР от 5 марта 1953 г. [Публикация А. Чернева] // Источник. – 1994. – № 1. – С. 106 – 111; Доклад Президиума ЦК КПСС на октябрьском Пленуме ЦК КПСС (вариант) // Источник. – 1998.

– № 2. – С. 101 – 125; Реабилитация: как это было: документы Президиума ЦК КПСС и другие материалы, март 1953 – февраль 1956 г. // Сост. А. Артизов, Ю. Сигачев. В 3-х т. – М.: Международный фонд «Демократия», 2000. – 504 с.; Региональная политика Н.С.Хрущева. ЦК КПСС и местные партийные комитеты, 1953 – 1964 гг. / сост.: О.В. Хлевнюк [и др.]; МГУ им. М.В. Ломоносова, Факультет государственного управления [и др.]. – М.: РОССПЭН, 2009. – 773, [2] с.; СССР, 1946 – 1956. Каталог док-тов / Отв. сост. Е.Д. Гринько. – М.: РГАНИ, 1994. – 886 с.; «Особая папка» Н.С. Хрущева (1954 – 1956 гг.). Переписка МВД СССР с ЦК КПСС (1957 – 1959 гг.). Из материалов секретариата МВД СССР, 1954 – 1959 гг. Каталог документов. М.: Благовест, 1995. – 364 с.; Н.С. Хрущёв: Материалы к биографии / [сост. Ю.В. Аксютин]. – М.: Политиздат, 1989. – 366 с.

15. Шаги пятилеток. Развитие экономики СССР. – М.: Госполитиздат, 1968. – 540 с.; Народное хозяйство СССР 1922 – 1972. Юбилейный ежегодник. – М.: Статистическое управление г. Москвы, 1972. – 848 с.; Государственная власть СССР. Высшие органы власти и управления и их руководители. 1923 – 1991. Историко-библиографический справочник. – М.: РОССПЭН, 1999. – 526 с.; Динамика населения СССР. 1960–1980 гг. / Э.К. Васильева, И.И. Елисеева, О.Н. Кашина, В.И. Лаптев. – М.: Финансы и статистика, 1985. – 176 с.; Комуністична партія України в цифрах. Статистичний збірник. – К.: Політвидав, 1988. – 112 с.; КПСС в цифрах: стат. сб. – Пермь: Кн. изд-во, 1974. – 191 с.; Население СССР за 70 лет. Под редакцией Рыбаковского Л.Л. – М.: Главстатуправление, 1988. – 458 с.; Большая советская энциклопедия: в 30 т. / гл. ред. Прохоров А.М. – М.: Сов. энциклопедия, 1969 – 1978; Советская историческая энциклопедия: в 16 т. / гл. ред. Жуков Е.М. – М.: Сов. энциклопедия, 1961 – 1976; Сторінки історії Компартії України: запитання і відповіді / П.Л. Василенко, Л.М. Гордієнко та ін. – К.: Політвидав України, 1990. – 488 с.; Комуністична партія України: з'їзди і конференції / Кер. авт. кол. В.Ф. Солдатенко. – К.: Україна, 1991. – 478 с.; Україна за п'ятдесят років (1917 – 1967). Стат. збірник. – К.: Політвидав, 1967. – 146 с. та ін.

16. Ганжуров Ю.С. Газетна періодика як джерело вивчення суспільних відносин в Україні (друга половина 50-х – перша половина 60-х рр.).

Дисертація ... канд. іст. наук / Ю.С. Ганжуров. – К., 1993. – С. 7, 16; Преса Української РСР. 1917 – 1966: Статистичний довідник. – Харків: Книжкова палата Комітету по пресі при Раді Міністрів УРСР, 1967. – С. 116.

17. Санцевич А.В. Джерелознавство з історії Української РСР. – С. 200 – 201.

18. Аджубей А.И. Те десять лет: Время в событиях и лицах / А.И. Аджубей. – Омск: [б. и.], 1990. – Ч. 1. – 142 с., Ч. 2. – 142 с.; Арбатов Г.А. Затянувшееся выздоровление; Бурацкий Ф. После Сталина: Заметки о политической оттепели / Ф.Бурацкий // Новый мир. – 1988. – № 10. – С. 153 – 197; Бурацкий Ф.М. Вожди и советники: О Хрущеве, Андропове и не только о них... / Ф.М. Бурацкий. – М.: Политиздат, 1990. – 384 с.; Бурацкий Ф.М. Никита Хрущёв / Ф.М. Бурацкий. – М.: РИПОЛ КЛАССИК, 2003. – 352 с.; Воронов Г.И. Немного воспоминаний / Г.И. Воронов // Дружба народов. – 1989. – № 1. – С. 192 – 201; Жуков Г.К. Спогади і роздуми / Г.К. Жуков. – К.: Політвидав України, 1985. – 841 с.; Каганович Л.М. Памятные записки рабочего, коммуниста-большевика, профсоюзного, партийного и советского работника / Л.М. Каганович. – М.: Вагриус, 1996. – 574 с.; Маленков А.Г. О моем отце Георгии Маленкове / А.Г. Маленков. – М.: Современник, 1992. – 120 с.; Микоян А.И. Так было. Размышления о минувшем / А.И. Микоян; [сост., предисл., примеч. и общ. ред. С.А. Микояна]. – М.: Вагриус, 1999. – 616 с.; Хрущёв Н.С. Воспоминания: Избранные фрагменты / Н.С. Хрущёв. – М.: Вагриус, 1997. – 512 с.; Чуев Ф. Сто сорок бесед с Молотовым / Из дневника Феликса Чуева; [послесловие С. Кулешова] / Ф. Чуев. – М.: ТЕРРА, 1991. – 623 с.; Шепилов Д.Т. Воспоминания / Д.Т. Шепилов // Вопросы истории. – 1998. – № 3 – 11; Байбаков Н.К. От Сталина до Ельцина, 2-е изд. / Н.К. Байбаков. – М.: Изд-во «Нефть и газ», 2005. – 384 с.; Бовин А. XX век как жизнь / А. Бовин. – М.: Захаров, 2003. – 774 с.; Воротников В.И. А было это так: Из дневника члена бюро ЦК КПСС / В.А. Воротников. – М.: Совет ветеранов книгоиздания, СИ-МАР, 1995. – 473 с.; Гришин В.В. Катастрофа. От Хрущева до Горбачева / В.В. Гришин. – М.: Алгоритм: Эксмо Год, 2010 – 272 с.; Громыко А.А. Памятное. Кн. 2. – 2-е изд., доп. / А.А. Громыко – М.: Политиздат,

1990. – 559 с.; Ляшко А.П. Груз памяти: Трилогия: Воспоминания / А.П. Ляшко. – К.: ИД «Деловая Украина», 1997. – Кн. 3, ч. I: На ступенях власти. – 2001. – 392 с.; Мухитдинов Н.А. Река времени (от Сталина до Горбачева). Воспоминания / Н.А. Мухитдинов. – М.: «Руси-Рости», 1995. – 192 с.; Новиков В.Н. В годы руководства Н.С. Хрущёва / В.Н. Новиков // Вопросы истории. – 1989. – № 1, 2; Погребняк Я.П. Не предаю забвению...: 2-е изд., испр. и доп. / Я.П. Погребняк. – К.: Издательство «Арт ЭК», 2004. – 416 с.; Премьер известный и неизвестный: Воспоминания о А.Н. Косыгине / Сост. Т.И. Фетисов. – М.: Республика, 1997. – 256 с.; Семичастный В.Е. Беспокойное сердце / В.Е. Семичастный. – М.: Вагриус, 2002. – 460 с.; Симонов К.М. Глазами человека моего поколения. Размышления о И.В. Сталине / К.М. Симонов. – М.: Изд-во Агентства печати Новости, 1988. – 480 с.; Эренбург И.Г. Люди, годы, жизнь: Воспоминания. В 3-х т. – Изд. испр. и доп. / И.Г. Эренбург. – М.: Сов. писатель, 1990. – Т. 1. – 634 с.; Т. 2. – 443 с., Т. 3. – 491 с.; Так говорил Каганович: Исповедь Сталинского апостола. – М.: Российское товарищество Отечество, 1992. – 238 с.; Чуковский К. Дневник (1938 – 1969). Подготовка текста, комментарии Е. Чуковской / К. Чуковский. – М.: Путь, 1994. – 490 с.

19. Модсли Э. Советская элита от Ленина до Горбачева. Центральный Комитет и его члены, 1917 – 1991 гг. / Э. Модсли, С. Уайт; [пер. с англ. А.Л. Раскина]. – М.: РОССПЭН; Фонд «Президентский центр Б.Н. Ельцина», 2011. – С. 18.

20. Оников Л.А. КПСС: анатомия распада. Взгляд изнутри аппарата ЦК / Л.А. Оников. – М.: Республика, 1996. – С. 6 – 9.

21. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 1, оп. 35, спр. 1, арк. 1 – 18; спр. 2, арк. 1 – 14.

22. Романовский Н.В. Сталинизм и теория институциональных матриц / Н.В. Романовский // Социологические исследования. – 2003. – № 5. – С. 1 – 22.

23. Коновалов А.Б. Формирование и функционирование номенклатурных кадров органов ВКП(б)-КПСС в регионах Сибири (1945 – 1991 гг.): дис. ... докт. ист. наук / А.Б. Коновалов. – Кемерово, 2006. – С. 62

Петр Киридон

**Правящая номенклатура Украинской ССР в 1945 – 1964 гг.:
характеристика комплекса источников**

Предлагается обзор источниковой базы проблемы институционализации и функционирования партийно-государственной номенклатуры Украинской ССР в 1945 – 1964 годах.

Ключевые слова: партийно-государственная номенклатура, опубликованные источники, материалы архивов, видовая классификация, сборники документов

Peter Kyrydon

The ruling nomenclature of the Ukrainian SSR in 1945 – 1964: characteristics of sources

Sources base observation of the institutionalization and functioning of the party-State nomenclature of the Ukrainian SSR in 1945-1964 are proposed in this article.

Key words: party-State nomenclature, published sources, archives, specific classification, collections of documents.

УДК 7.072.2(092) «1920-1930»

Олександр Бонь (м. Київ)

**ФЕДІР ЕРНСТ ТА ЙОГО ДІЯЛЬНІСТЬ
У МИСТЕЦТВОЗНАВЧИХ НАУКОВИХ ОСЕРЕДКАХ
У 1920-1930 РОКАХ**

У статті на основі архівних джерел розкривається місце і роль Федора Ернста у роботі мистецтвознавчих структур радянської України 1920-1930 років. Проаналізовано його діяльність у різних наукових інституціях.

Ключові слова: пам'яткоохоронна діяльність, мистецтвознавство, кафедра мистецтва ВУАН, науково-дослідна кафедра мистецтвознавства, кабінет українського мистецтва ВУАН.

Ім'я Федора Людвіговича Ернста помітно виділяється серед гуманітаріїв України першої половини ХХ століття. Це був вдумливий дослідник, самовідданий охоронець пам'яток історії та культури, вчений, який залишив помітний слід у багатьох галузях української науки. Широко відомі його мистецтвознавчі дослідження та його пам'яткоохоронна діяльність.

Метою даного дослідження є показати мовою документів місце і роль Федора Ернста в підрадянському мистецтвознавстві, зокрема на кафедрі історії українського мистецтва ВУАН, структурі науково-дослідної кафедри мистецтвознавства НКО та кабінеті мистецтва ВУАН у 1920-1930 роках.

У 1920 – 1930 роках в радянській Україні працювала нова генерація мистецтвознавців (Федір Ернст у Києві, Дмитро Гордєєв і Стефан Таранушенко у Харкові та інші), яка сформувалась у дореволюційний і революційний час. Саме вони стали визначати рівень і напрямки розвитку пам'яткоохоронної діяльності, музейництва, мистецтвознавчої науки. Існує потужна історіографія,

в якій розкрита діяльність Федора Людвіговича Ернста у згаданих галузях [1]. Все ж залишається недостатньо дослідженою його організаційна робота в мистецтвознавстві.

Вона зосереджувалась у кількох інституціях та наукових установах, але найпомітнішою була на кафедрі історії українського мистецтва ВУАН та кабінеті мистецтва ВУАН, структурі науково-дослідної кафедри мистецтвознавства. У дослідженнях сучасних науковців існує певна плутанина щодо кафедр Всеукраїнської академії наук та науково-дослідних кафедр, які перебували у підпорядкуванні Народного комісаріату освіти. Це певною мірою провокують і тогочасні документи, які часто вживають скорочені назви, не завжди строго сліднують їх відповідності. Науково-дослідні кафедри були інституціями, а кафедри ВУАН можна вважати формою презентації наукового напрямку в академії.

Надалі, щоби уникнути плутанини, називатимемо структурну одиницю ВУАН – академічна кафедра (інколи у архівних документах її назива-